

۱۹۲۵

۱۹۲۵

دانشگاه شاهرود
دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته نقاشی

عنوان پایان نامه:

بررسی نقاشیهای عاشورایی در ایران

استاد راهنما: جناب آقای مهدی محمدیان

عنوان پروژه عملی: عاشورا

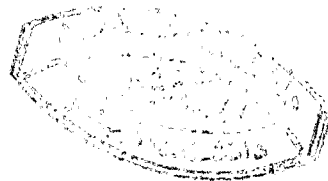
استاد راهنما: جناب آقای کاظم چلیپا

استاد مشاور: جناب آقای علی اصغر شیرازی

۱۳۸۸ / ۱۲ / ۱۷

دانشجو: علی بابائی

ادوات و مواد لازم برای اجرا
توسط دانشجو

۱۳۲۵۳۴

اسفندماه ۱۳۸۶

به نام خدا

تمامی حقوق مادی و معنوی این پایان نامه تحصیلی متعلق به دانشگاه شاهرود است و هر گونه نقل مطالب یا ذکر نام دانشگاه شاهرود، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است. دانشجویان در صورتی می توانند نسبت به چاپ مقاله مستخرج از پایان نامه خود اقدام کنند که مقاله مورد تأیید استاد راهنما قرار گرفته باشد. همچنین به هنگام چاپ مقاله ذکر نام استاد راهنما ضروری است. عدم رعایت موارد فوق موجب پیگرد قانونی است.

«معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی»

دانشگاه شاهرود

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته نقاشی

عنوان پایان نامه:

بررسی نقاشیهای عاشورایی در ایران

استاد راهنما: جناب آقای مهدی محمدیان

عنوان پروژه عملی: عاشورا

استاد راهنما: جناب آقای کاظم چلیپا

استاد مشاور: جناب آقای علی اصغر شیرازی

دانشجو: علی بابائی

اسفندماه ۱۳۸۶

تعمیر به تعمیر و مادر

تاریخ ۸۷/۷/۲۰
شماره ۱۴۲/ن
پیوست

صورتجلسه دفاع

رساله نظری: بررسی نقاشی های عاشورایی در ایران
پروژه عملی: عاشورا

مربوط به خانم/ آقا علی بابایی رشته نقاشی در تاریخ ۸۷/۴/۱۸ برگزار و نمره رساله ۱۷/۶
پروژه عملی ۱۷/۵۸ و میانگین آن به عدد ۱۵/۵۸ و به حروف بزرگ اعلام می گردد.

اعضای هیات داوران

امضاء
امضاء
امضاء
امضاء
امضاء
امضاء

۱- آقای مهدی محمدیان

۲- آقای کاظم چلیپا

۳- آقای علی اصغر شیرازی

۴- آقای مرتضی حیدری

۵- آقای محسن مرآئی

۶- آقای مرتضی افشاری

مدیر گروه رشته

نام و نام خانوادگی: امضاء:
۱۷/۴/۱۸

دانشکده هنر دانشگاه شاهرود

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است

عنوان پایان نامه: بررسی نقاشیهای عاشورایی در ایران

استاد راهنما: آقای مهدی محمدیان (رساله)

استاد مشاور: آقای علی اصغر شیرازی

نام دانشجو: علی بابایی

شماره دانشجویی: ۸۳۷۴۹۵۰۰۱

رشته: نقاشی

چکیده:

قیام عاشورای حسینی در ۱۴۰۰ سال پیش در همه ابعاد زندگی بشر تأثیر گذار می باشد و در این میان هنر نیز در شاخه‌های مختلفش از این تأثیرپذیری بی‌نسیب نبود. شاید در ابتدا این تأثیرات بسیار ساده و در حد یک شمایل بوده است که در دوره آل‌بویه به دلیل حمایت حکومت وقت به آن توجه شد.

اما گذشت زمان باعث رشد و شکوفایی این هنر دینی گردید. اگرچه حکومت‌هایی مخالف با نهضت امام حسین(ع) بودند ولی اباعبدالله(ع) در دل مردم ایران جای داشت و البته هنرمندان نیز مستثنی از مردم نبودند.

از دوره صفویه به بعد عاشورا در میان هنرمندان جایگاه ویژه‌ای باز می‌کند که اوج شکوفایی آن را در میان نقاشان قهوه‌خانه‌ای میتوان مشاهده کرد.

بعد از انقلاب اسلامی هم فضای مناسبی برای خلق آثاری با موضوع عاشورا در میان هنرمندان ایجاد شد و البته گستره هنر عاشورایی در ایران بیشترین جلوه را دارد. چرا که قیام امام حسین(ع) یک قیام و نهضت جهانی می‌باشد.

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

تاریخ

امضاء

علی بابایی

واژگان کلیدی:

- عاشورا
- نگارگری
- نقاشی قهوه‌خانه‌ای
- نماد
- نقاشی معاصر

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	پیشگفتار
	مقدمه
	فصل اول
۶.....	پیشینه نقاشی عاشورایی
۹.....	عاشورا در نگارگری
۱۶.....	پرده های عاشورایی
۲۳.....	عاشورا در نقاشی قهوه خانه ای (خیالی سازی)
۵۷.....	نقاشیهای پشت شیشه و آینه
۶۰.....	نقاشی دیواری
۸۵.....	نقاشیهای چاپ سنگی
۸۸.....	عاشورا و نگارگری معاصر
۹۴.....	عاشورا در نقاشی معاصر ایران
۱۰۵.....	مفاهیم نمادین عاشورایی
	فصل دوم
۱۲۹.....	بازتاب نمادها و نشانه ها در نقاشی
۱۵۳.....	نقاشیهایی به شیوه غربی (نمادگرا)
۱۷۴.....	نقد و بررسی چند اثر
۱۷۸.....	نتیجه گیری
۱۸۰.....	فهرست منابع و ماخذ
۱۸۳.....	فهرست تصاویر
۱۸۹.....	توضیح پروژه عملی

پیشگفتار

قیام عاشورا ۱۴۰۰ سال پیش به وقوع پیوست ، در آن روز امام حسین (ع) و خاندان ایشان و یاران با وفایش مظلومانه در راه اسلام و برای اسلام جان دادند تا رسالت پیامبر عظیم الشان، حضرت محمد (ص) را به گوش جهانیان برسانند آن روز امام (ع) بی کس و تنها بود، کوفیان بی وفا ایشان را تنها گذاشتند تا یزید و لشگریان ظالم او این چنین سلاله پاک پیامبر (ص) را به شهادت برسانند.

بی شک حالا پس از چندین قرن هر مسلمانی، خصوصاً هر شیعه‌ای آرزو دارد که ای کاش آن روز می‌بوده و در صحرای سوزان کربلا در کنار ابا عبدا.. (ع) به شهادت می‌رسید من می‌خواهم بگویم که این کار را در دنیای امروز هم می‌توان انجام داد و چه بسا امتحان خداوندی در این عرصه حساستر می‌باشد. هر کس در هر جایگاه ، مقام و منسبی که هست تحت این آزمون الهی می‌باشد و ما، قشر هنرمند نیز از این آزمون الهی مستثنی نمی‌باشیم . مائی که پس از چندین سال هنر آموزی حال به مرحله‌ای رسیده‌ایم که می‌توانیم کاری بسیار کوچک در راستای اهداف امام حسین (ع) انجام دهیم ، پس اگر کوتاهی کنیم نباید خود را حسینی بنامیم متأسفانه باید عرض کنم که در کشور خودمان هم اینگونه آثار و تحقیقات چنان که باید و شاید انجام نمی‌گیرد و توجهی به آن نمی‌شود گویی هنرمندان دغدغه‌هایی بزرگتر از این دارند که ادای دینی نسبت به سالار شهیدان داشته باشند . البته ناگفته نماند که هنرمندانی هستند که عاشقانه در این مسیر گام بر می‌دارند که برای دیدن آنها کافی است به اطراف خود نگاه کنیم .

انتقاد من از بعضی از ارگانهای دولتی نیز می باشد چرا که وقتی به منظور تحقیق و بررسی در این زمینه ها به آنجا مراجعه می شود همکاری لازم از طرف آنها صورت نمی گیرد . شاید بسیار ساده تر از آنچه فکر می شود ، می توانند کمک کنند ولی متأسفانه...

در اینجا جا دارد تشکر کنم از اساتید محترم خود که بی شک اولین و آخرین کسانی بودند که مرا در انجام این تحقیق یاری کردند اساتید محترم راهنمای خود جناب آقای محمدیان در زمینه رساله نظری، جناب آقای چلیپا در زمینه ی کارهای عملی و همچنین جناب آقای شیرازی استاد مشاور محترم ، هنرمندانی که بی شک قیام عاشورا در دل آنها موج می زند.

مقدمه

سالیان درازی از واقعه عاشورا می‌گذرد، زمان می‌گذرد اما عاشورا همانند یک پرده تمام نمای راز خلقت آدم، همچنان تازه و درخشنده، جلوه دارد و انسان‌های تشنه زلال حقیقت را سیراب می‌کند. عاشورا به عنوان یکی از اساسی‌ترین مقاطع مهم تاریخ اسلام ریشه تکوینی دارد که بقای عمارت دین محمدی(ص) به آن بسته است؛ و نه فقط گستره وجود انسان‌ها بلکه کائنات را هم تسخیر خود دارد و عشقی است حقیقی که با سوختن معنا پیدا می‌کند.

یاد عاشورا آمیخته با غمی است شیرین که وجود انسان را با آرامشی همراه با امید به حضرت حق متصل می‌کند و در اضطراب و تلاطم حوادث روزگار مصون می‌دارد. عاشورا، به سبب وجود مقدس سیدالشهدا(ع) و شهدای کربلا است که محور و مدار ظهور هنر عاشورایی و عاملی در جهت ظهور جلوه‌هایی از هنر متعهد می‌شود.

به طور حتم در هنر مناسبی، موضوع و مضمون همواره نقش بیشتری دارد. عاشورا در مقام یک موضوع، تاثیرات شگرفی را در گسترش و تعمین جلوه‌های مختلف هنر عاشورایی مانند شعر، موسیقی، تعزیه، نقاشی، هنرهای دستی، کاشیکاری و... در جوامع اسلامی داشته است. یکی از تجلیات مهم حقایق عاشورا، ظهور گونه‌های مختلف هنری است که منشعب از ارادت و احترام به ساحت مقدس امام حسین(ع) و شهدای کربلاست، که همواره دل آگاهانه بوده و در تمامی جلوه‌های زندگی و معرفتی شیعیان و عشاق آن حضرت، اثرگذار بوده.

در همنشینی با واقعه عاشورا، هنرمندان با زبان شعر، نوا، نقش و رنگ حرف می‌زنند. هنرهای تجسمی خصوصاً نگاره‌های عاشورایی، جلوه‌ای دیگر از

هنر است که در نسبت با عاشورا ظهور کرده است. به نظر می‌رسد شیوه روایت نگاری عاشورا سابقه طولانی داشته باشد، همانطور که سنت عزاداری عاشورا یک سنت دیرینه است.

نگاره‌های عاشورایی بخش مهمی از هنر متعهد را عیان می‌سازد که می‌تواند در دستیابی به زبان و بیان هنری و صورت و معنی، هنرمندان این عرصه را یاری رساند. آنچه پیرامون این هنر قدسی بیش از همه جلوه می‌کند، پیوند عمیق این آثار با فطرت انسان‌ها و تاثیر آنها بر جان آدمی است. شاید به جرات بتوان گفت، در طول تاریخ هنرهای تجسمی ایران، نگاره‌های عاشورایی، تنها آثاری هستند که توانسته‌اند چنین اثر عمیقی بر مردم داشته باشند.

بی‌شک بازتاب عاشورا در هنرهای مختلف خصوصاً نقاشی فقط برای ایرانیان نبوده و نیست چرا که قیام امام حسین (ع) برای کل جهانیان بوده. هنرمندان در دوره‌های مختلف با توجه به شرایط فرهنگی، سیاسی و اجتماعی روزگار خود ارائه‌ای متفاوت نسبت به دوره‌های دیگر داشته‌اند و چه بسا از نمادهای خواص عاشورا در آن دوره استفاده کرده‌اند اگر چه نماد و نشانه‌های عاشورایی یکسان است ولی شاید برخی نشانه در برهه‌ای از زمان کم رنگ شوند و همین نشانه‌ها در دوره‌ای دیگر پر رنگ و چه بسا اینکه دوره‌ای بجای استفاده از نمادها و نشانه‌های عاشورایی توجه خاصی به واقعه عاشورا و اتفاقات صحرای کربلا گردیده است و هنرمندان با به تصویر کشیدن صحنه کربلا و حوادث آن آثار خود را خلق کرده‌اند.

هدف بنده نیز از انتخاب چنین موضوعی این می‌باشد که موضوع عاشورا به چه شکلی و اشکالی در هنر، خصوصاً نقاش بازتاب داشته است و همچنین روشن نمودن دوره‌های پر رونق و کم رونق آثار نقاشی با این موضوع بررسی

سبک و شیوه هنرمندان عاشورایی و اینکه این هنرمندان به چه شکلی از نمادها و سمبلهای عاشورایی در آثار خود سود برده‌اند.

رساله‌ای که بنده ارائه خواهم داد در دو فصل می باشد که در **فصل اول** اشاره‌ای خواهد شد به پیشینه نقاشی عاشورایی، پیشینه‌ای که براساس اسناد و مدارک موجود ثابت می‌شود که اولین شمایلها و موضوعات مذهبی در دوره آل‌بویه در ایران رونق گرفته است. بعد از قیام عاشورا، حکومتها با برگزاری عزاداریها برای اباعبد... (ع) مخالفت می‌کردند، ولی با روی کارآمدن آل‌بویه، اولین بار در ایران اجازه مراسم سوگواری برای امام حسین (ع) از طرف حکومت وقت صادر می‌گردد. آل‌بویه با رسمی کردن مراسم عزاداری واقعه کربلا، آغازگر هنرهای عاشورایی بودند که آن را بصورت نمایش در میان جامعه نشان دادند. از همین زمان بود که شمایل‌نگاری مذهبی شکل گرفت - البته نباید فراموش کرد که شمایل‌نگاری از سپیده دم تاریخ وجود داشت.

سپس آثار عاشورایی در نگارگری - البته نه نگارگری معاصر - بررسی خواهد شد و اینکه به مسئله عاشورا تا چه حد در آثار نگارگری - علی‌الخصوص در گذشته‌های دور - توجه شده است.

در ادامه آثار خیالی سازی بررسی خواهد شد آثار خیالی سازی که خود بازتابش در جنبه‌های مختلف می‌باشد مانند: پرده‌های عاشورایی، نقاشی قهوه‌خانه‌ای، نقاشی پشت شیشه، نقاشی دیواری و چاپ سنگی. در این بخش سعی شده است قدیمی‌ترین آثار خیالی سازی که همان پرده‌های عاشورایی می‌باشد تا مدرن‌ترین آنها که بی‌شک آثار چاپ سنگی است، بطور خلاصه بررسی شود. سپس به دوره معاصر خواهیم آمد تا آثار نگارگری معاصر که در صد سال اخیر توسط هنرمندانی چون استاد محمود فرشچیان، استاد آقامیری و

... خلق شده است را مورد بررسی قرار دهیم و همچنین بازتاب موضوع عاشورا را در آثار نقاشی معاصر، آثاری که به شیوه غربی کار شده‌اند در این بخش نیز آثار اساتیدی چون استاد کمال الملک و محمود جوادی پور و ... مورد بررسی قرار گرفته است. هنرمندانی که اگر چه در سبک و شیوه خود تحت تأثیر شیوه‌های غربی قرار گرفته‌اند ولی بی‌شک ذهن و تفکر آنها تفکری مذهبی بوده و اصالت خود را حفظ کرده و با خلق آثاری که موضوع آنها عاشورا می‌باشد آن را ثابت کرده‌اند.

و اما در فصل دوم که خود شامل دو بخش می‌باشد که به ترتیب در بخش اول با ارائه بخشی از نمادها و نشانه‌های عاشورایی سعی در معرفی اینگونه نمادها و نشانه‌ها شده است چرا که هنرمندان و هنرجویان برای برقراری هر چه بهتر با این گونه آثار - آثاری با مضمون عاشورا - لازم است که از نمادهای عاشورایی اطلاعاتی داشته باشند. و آنگاه در ادامه با معرفی چند اثر نقاشی که اینگونه نمادها و نشانه‌ها رکن اصلی اجرای آنها می‌باشد نامبرده و با آوردن تصاویر آنها مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند. در ادامه همین فصل و در بخش دوم نگاهی به آثار نقاشی به سبک و سیاق غربی خواهد شد که موضوع عاشورا، نمادها و نشانه‌های عاشورایی را در خود می‌بیند و همچنین تأثیرات جنگ تحمیلی در شکوفا شدن هنر عاشورایی، جنگ تحمیلی که به نوعی عاشورایی دیگر در زمان و مکانی دیگر بود.

و در پایان مباحث با بررسی چند اثر عاشورایی از نقاشان معاصر و اینکه چگونه نمادها و نشانه‌های عاشورایی را در آثارشان استفاده کرده‌اند رساله خود را به پایان خواهیم برد.

بنده امیدوارم با این جمع‌بندی آثار نقاشی در طول تاریخ ایران - با
موضوع عاشورا - توانسته باشم ادای دینی نسبت به اباعبدالله... الحسین (ع) داشته
باشیم و البته امیدوارم رساله‌ای مفید برای علاقمندان باشد.

فصل اول

پیشینه نقاشی عاشورایی (تاریخچه موضوعات مذهبی در ایران)

«این جامه سیاه فلک در عزای کیست؟ - این جیب پاره گشته فلک در عزای کیست؟ این جامعه سیاه شب این پگاه خونین صبح و این شعله‌های آه و شراره‌های غم که به آسمان می‌رود، همه از بزرگی واقعه کربلا و عاشورا است که وصال شیرازی در شعر خود بیان کرده است. عاشورا فرهنگ پویا و انسان‌سازی است که تاریخ و هنر جامعه ایرانی را تحت‌تاثیر خود قرار داده است؛ تاریخی که فلسفه و جهان‌بینی آن انسان مدار و استوار بر انسان صاحب فرهنگ ایثارگری و شهادت است. این تاریخ و فرهنگ مجموعه‌ای از رفتارها را برای ما در زندگی معنوی و مادی پدید آورده است که همه رنگ و صبغه عاشورایی دارد.

در جامعه ایرانی دو سنت و شیوه هنری وجود داشت. این دو مکتب هنری یکی هنری برخاسته از میان مردم و متعلق به عامه مردم بود و گروه دوم هنری که در میان خواص بود و برآمده از مکتب و مدارس هنری به شمار می‌رفت. هنر عاشورا برای ما برآمده از هنر عامه بود. این هنر منشا و الهام زیبایی‌هایی بود که در بخش‌های تجسمی و نمایشی به صورت‌های گوناگون متجلی شد.

ورود فرهنگ عاشورایی در جامعه و تاریخ ایرانی به دوره حکومت شیعی آل بویه در ایران نسبت داده می‌شود آل بویه با رسمی کردن مراسم عزاداری واقع کربلا، آغازگر هنرهای عاشورایی بودند که آن را به صورت نمایشی در میان جامعه نشان دادند. بنا به اولین گزارش‌های تاریخی ابن اثیر در «الکامل» و ابن جوزی در «منتظم» با آغاز دهه اول محرم، مردم به دستور حکومت مغازه‌ها را تعطیل می‌کردند و برای عزاداری می‌رفتند. از همین زمان بود که شمایل نگاری مذهبی شکل گرفت. البته توضیح این نکته ضرورت دارد که شمایل نگاری

نیز از سپیده دم تاریخ وجود داشته است. ما در دوره پیش از اسلام به ویژه دوره ساسانی دیوار نگاره‌های زیادی را می‌بینیم که به تصاویر مذهبی اختصاص داشته است. اما شمایل نگاری مذهبی مبتنی بر وقایع عاشورا در اواخر دوره آل بویه شکل گرفت.

شمایل نقش مهمی را نه تنها در فرهنگ ما بلکه در فرهنگ جهانی ایفا کرده است. مطلبی از اسقف اعظم پاول فرنکی، بهترین نظریه پرداز شمایل، وجود دارد که می‌گوید: «شمایل نگاری یک دانش ماورایی است و دانش ماورایی نقاشی زبان شمایل است.»

به گفته وی، «این نکته درست است که زندگی مردم ایران از سپیده دم تاریخ با جلوه‌هایی از هنر آمیخته بود، اما حوادثی که در واقعه عاشورا رخ داد باعث شد تا این هنر جلوه دیگری پیدا کند و انسجام بگیرد.»

شمایل نگاری به شیوه جدی از دوره صفویه مطرح شد؛ به ویژه از زمانی که مذهب شیعه در ایران به رسمیت شناخته شد. در دوره شاه اسماعیل این هنر به اوج خود رسید. به خصوص شمایل نگاره‌ها و نقاشی‌هایی که از آن دوران بجای مانده بر اساس فرهنگ عاشورا است. اگر چه در این دوره هنوز تعزیه آن چنان که در دوره بعدی وجود دارد نیست، اما دسته‌های عزاداری که از محلی به محل دیگری حرکت می‌کردند، پرده‌هایی از وقایع عاشورا را حمل می‌کردند، از همین دوران نیز هست که شمایل نگاری وارد مکان‌های عمومی می‌شود و به اماکن مذهبی چون تکیه‌ها راه می‌یابد.

تمام آنچه که در نگاره‌های دوران صفویه و سایر تصاویر از این دست دیده می‌شود تجلی یک واقعه مهم تاریخی است که هنرمندان ما در این سوی جهان آن را به قلم آورده‌اند. آنچه هنرمندان ما را به این واقعه سوق داده است

نیز نکته مهمی است. واقعه کربلا در ایران رخ نداده است؛ این حادثه مربوط به جامعه عرب قرن اول هجری است، اما بروز و تجلی آن در هنر ایرانی بوده است. شما در هیچ یک از آثار عرب ردپایی از نگاره‌های عاشورایی و یا تعزیه نمی‌بینید. یعنی این جامعه عرب پیشینه هنری نداشت که بر پایه آن هنر عاشورایی را خلق کند. هیچ هنر نمایشی‌ای نبود که بتواند تداوم بخش تعزیه باشد. در حالی که ما در ایران پیش از اسلام سیاوش خوانی را داشتیم که می‌توانست به تعزیه تغییر کند، یا اینکه شمایل نگاری‌هایی را به دنبال داشته باشد

اوج هنر عاشورایی در دوره قاجار بود، جامعه ایران در دوره قاجاریه بنا به دلایل مختلف گرایش زیادی به مذهب پیدا کرد. اگر چه ادیان به دلایل مختلف به مذهب روی آورده بودند، اما افرادی وجود داشتند که با جان و دل به مذهب شیعه وفادار بودند. همین گرایش مذهبی اتفاقاً هنر دوره قاجار را شکوفا کرد. هنرمندان این دوران از میان عامه مردم بودند و همین‌ها بودند که تاریخ عاشورا را استمرا دادند و به امروز پیوند زدند.^۱

^۱ - بلوکباشی، علی، «پیوند هنر عاشورایی با فرهنگ مردمی»، ماهنامه فرهنگستان هنر، شماره ۴۵، شهریور ۱۳۸۵، ص ۴۰.